

www.dereta.rs

MALA FILOZOFSKA BIBLIOTEKA

Urednik izdanja
Ivan Milenković

Rob Rimen

VEČITO
VRAĆANJE
FAŠIZMA

Prevod sa holandskog
Bojana Budimir

Beograd
2019.
DERETA

Naslov originala
DE EEUWIGE TERUGKEER
VAN HET FASCISME
DE TERUGKEER VAN EUROPA:
HAAR TRANEN, DADEN EN DROMEN
Rob Riemen

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

This book was published with the Support
of the Dutch Foundation for Literature.

Copyright © Rob Riemen, 2017
Copyright © ovog izdanja *Dereta*

*All I have is a voice
To undo the folded lie*

– V. H. ODEN

I

Daleko od Drugog svetskog rata, koji je preplavio evropski kontinent, u severnoafričkom gradu Oranu, jednog prolećnog jutra lekar pronalazi mrtvog pacova na odmoru. Pošto je upozorio kućepazitelja, tome više nije pridavao nikakvu pažnju, iako je bio svestan da je u pitanju neobično otkriće. Međutim, to se promenilo već narednog dana, kada je naišao na tri mrtva pacova. Kućepazitelj se kleo da mora da je u pitanju obesna šala: „U ovoj kući nema pacova!” Ali ne samo što je u narednim danima po čitavom gradu viđao sve više mrtvih pacova već se i kao lekar susretao sa iznenađujuće mnogo pacijenata koji su imali iste simptome: otoci, podlivi i bunilo, koji su nakon četrdeset i osam sati dovodili do smrti. Šta god to bilo, radilo se o epidemiji, toliko je znao. Šta god to bilo? Ukorio ga je stariji kolega: „Znamo šta je to! Ja znam, a znate i vi. Pored toga, znamo i da će svi, a pre svega vlasti, poricati istinu što je duže moguće: 'To ne može da bude

istina; toga više nema kod nas; ne živimo više u srednjem veku; molimo vas da prestanete da širite paniku...”

Ali time što ih poričemo, činjenice neće nestati, a kada epidemija zahvati čitav grad, onda ćemo ovu pojavu morati da nazovemo pravim imenom: kuga!

Jedan od vidova fenomena poricanja jeste ideja da će se promenom reči promeniti i činjenice. Tako je u američkom društvu reč *problem* postala tabu. Svaka situacija koja bi se nekada označila kao problem danas se naziva „izazov” – *a challenge*. Problemi ne postoje, ili bar ne postoje u Sjedinjenim Američkim Državama: *The United States of America – may God continue to bless America!* Isto tako je i u Evropi reč „fašizam”, kada se odnosi na današnje političke fenomene, postala tabu. Postoje desničarski ekstremizam, radikalna desnica, populizam, desničarski populizam, ali fašizam... ne, to ne postoji: to ne može biti istina, toga više nema kod nas, živimo u demokratiji, molimo vas da prestanete da širite paniku i vređate ljude!

„Znao je ono što radosna svetina nije znala, a što se može pročitati u knjigama: bacil kuge nikada ne izumire niti zauvek iščezava; može godinama da drema u nameštaju, posteljini, strpljivo čekajući u sobama, podrumima, koferima, maramicama i papirima, i možda će ponovo doći dan kada će kuga, na štetu i za nauk čovečanstvu, probuditi pacove kako bi ih ostavila da uginu u nekom srećnom gradu.”

Iste te godine Tomas Man piše: „Niče je nepogrešivo najavio period fašizma u kome živimo i u kome ćemo, uprkos vojnoj pobedi nad fašizmom, još dugo živeti.”

Alber Kami i Tomas Man sigurno nisu bili jedini koji su odmah po završetku rata shvatili ono što danas tako rado želimo da zaboravimo: u telu masovne demokratije zarazni bacil fašizma zauvek će ostati prisutan. Poricanjem ove činjenice ili nazivanjem bacila drugim imenom ne postajemo otporniji. Naprotiv. Ukoliko želimo da ga suzbijemo na odgovarajući način, moramo pre svega da priznamo da je ponovo aktivan u našem društvenom telu i da ga nazovemo pravim imenom: fašizam. A fašizam nikada ne predstavlja izazov, već veliki problem, jer uvek neizostavno vodi ka despotizmu i nasilju. Sve što može da ima takve posledice, naziva se opasnost. Svaka politika koja želi da poredi problem ili, još gore, opasnost naziva se: nojevska politika. Istinitim ostaje geslo da ko ne uči iz istorije, osuđen je na to da mu se ona ponavlja.

II

Musolini i Hitler – da se ograničimo na ovaj đavolji dvojac – bili su najistaknutiji predstavnici politizacije duhovnog stanja koje je počelo da se razvija znatno pre njihovog stupanja na evropsku pozornicu.

Gete je među prvima uočio da u društvu dolazi do temeljitih promena. Godine 1812. piše prijatelju: „Kada vidiš kako se ljudi, uopšte uzev, a posebno mladi, ne samo prepuštaju svojim požudama i strastima već se istovremeno i ono najuzvišenije i najbolje u njima preobražava i izobličava kao posledica gluposti vremena, tako da postaje proketo sve ono što bi moglo da vodi k njihovom blaženstvu, onda ne treba da te začude zločini koje čovek čini sebi i drugima.”

Ne mnogo kasnije, 1831, Aleksis de Tokvil otkriva na putovanju kroz Ameriku da demokratiju, koja je u mladoj zemlji doživljavala procvat, ugrožava određeni vid ugnjetavanja dotad nepoznat u istoriji: „Uzalud tražim reč kojom bih označio ovu pojavu jer stari pojmovi

despotizam i tiranija nisu dovoljni. Stoga ću pokušati da je opišem: Vidim nepreglednu gomilu u kojoj se ljudi, svi jednaki i istovetni, nemirno komešaju u potrazi za banalnim i vulgarnim zadovoljstvima kojima žele da zasite dušu. Svako od njih, tako povučen i izolovan, ne zna ništa o sudbini drugih. [...] Nad njima se uzdiže beskrajna, zaštitnička vlast, koja svu odgovornost preuzima na sebe, kako bi im osigurala zadovoljstvo i kako bi bdela nad njihovom sudbinom. [...] Ova vlast voli kada se njeni podanici zabavljaju i kada ne misle ni na šta drugo osim na zabavu. Oduvek sam verovao da se ta vrsta ropstva – uređena, blaga, nenasilna – a koju sam upravo ukratko prikazao, može kombinovati sa spoljašnjim manifestacijama slobode, i to lakše nego što bi čovek pomislio, tako da stvaranje ovog stanja ropstva neće biti nimalo nemoguće, pa čak i uz suverenost naroda.”

Ovaj Tokvilov prikaz daje zapravo obrise društvu koje će vek kasnije španski filozof Ortega i Gaset analizirati i okarakterisati kao masovno društvo. To masovno društvo predstavlja neizbežnu posledicu onoga što je Niče veoma lucidno predvideo: propast vrednosti, nihilizam. Sedamdesetih i osamdesetih godina devetnaestog veka Niče je bivao sve uvereniji da se izgubila osnova za ostvarivanje evropskog civilizacijskog ideala utemeljenog na apsolutnim duhovnim vrednostima. Apsolutne vrednosti ne postoje jer ono što postoji nije ništa drugo do projekcija ljudske individue. Istina, dobro, lepota sami po

sebi ne postoje. Sve što se smatra takvim nije ništa drugo do lični doživljaj i tumačenje. I ono što može značiti svašta, zapravo ne znači ništa jer je izgubilo svoje univerzalno važenje.

Sa gubitkom duhovnih vrednosti nestaje ne samo moral već i kultura u izvornom značenju reči: *cultura animi* – kultivacija duše. Kako u verskim tradicijama judeizma i hrišćanstva, tako i u humanističkoj tradiciji Sokrata i Spinoze, središnje mesto zauzima ideja da je čovek biće koje mora da se uzdigne, odnosno da prevaziđe svoje instinkte i fizičke potrebe. Postaćemo vredni života tek kada uspemo da usvojimo apsolutne duhovne vrednosti. Živeti u istini, biti pravedan, stvarati lepotu – tek kroz ovakvo delanje čovek postaje ono što mora biti, odista slobodan. Jer onaj ko i dalje robuje svojim željama, emocijama, nagonima, strahovima, predrasudama i ne ume da koristi razum, ne može biti slobodan. Međutim, Niče će ovo obrnuti, uveren da neizbežno mora doći do prevrednovanja svih vrednosti, *Umwertung aller Werte*: ništa nije apsolutnije od slobode, slobode da se nesputano prepusti svojim nagonima. Čovek će dozvoliti da od sada njime upravlja volja za moć i sve je dopušteno.

Niče je tačno znao kakve će posledice nihilizam imati po evropsko društvo. U svojim kasnijim beleškama napisao je sledeće: „Opasnost nad opasnostima: ništa nema smisla.” Sa gubitkom apsolutnih duhovnih vrednosti neće i sve ono iz čega je čovek izvodio značenje

i smisao: poznavanje dobra i zla, saosećanje, ideja da je ljubav jača od smrti, ali isto tako i sva velika umetnost, učtivost, kultura razgovora, svest o kakvoći i vrednostima. Stoga u isto vreme beleži: „Najuniverzalniji znak modernog vremena: čovek je u sopstvenim očima izgubio neverovatno mnogo od svog dostojanstva.” Čovek „oslobođen” od svih duhovnih vrednosti i težnje ka onom što životu može dati smisao gledaće pre svega da ugodu sebi i zahtevaće ispunjenje svih svojih želja, a ukoliko do toga ne dođe, postaće nasilan. U svojim beleškama iz 1886/1887. takođe ukazuje na ovu stalnu pretnju večite agresije ispod površine blagostanja: „Naše stanje: s porastom blagostanja raste i naša osetljivost; teško podnosimo i najbezazlenije bolesti, tela su nam bolje zaštićena, ali nam je duša bolesnija. Jednakost, ugodan život, sloboda mišljenja, ali istovremeno i mržnja i zavist, mahnita težnja za uspehom, nestrpljenje današnjice, potreba za luksuzom, nestabilnost vlada, razdiru nas sumnja i neprestana potraga.”

Pobuna masa, masovno društvo. Ovako je Ortega i Gaset 1930. nazvao društvo koje se, počevši od prvih Geteovih slutnji i sa svim odlikama koje su De Tokvil i Niče predvideli, zaista ispoljava svuda u Evropi. Pa ipak, Ortega i Gaset zapanjen je onim što vidi kao veliki paradoks demokratskog razdoblja, koje je tek nastupilo u evropskoj istoriji. Konačno je došlo doba u kome je društvo uspelo da zbacu jaram tiranije i crkve, aristokratije i

feudalnih odnosa. Zahvaljujući tehnološkom napretku imamo, između ostalog, veću slobodu kretanja, mediji nam šire pogled na svet, a politička vlast postaje sve 'demokratskija'. Evropa se nalazi na pragu slobodnog društva u kome se mogu izbrisati granice, u kome se poštuje sloboda pojedinca, podrazumeva lična odgovornost, a neguju duhovne vrednosti na kojima se temelji civilizacijski ideal.

Međutim, ta istorijska šansa propušta se zbog novog tipa čoveka koji ubrzano stiče uticaj u društvu: to je *čovek mase*. Ovaj termin ne označava kvantitet, već kvalitet, posebnu vrstu duhovnog stanja, odnosno nedostatka duha. Pored toga, čovek mase javlja se u svim slojevima društva, među siromašnima i bogatima, pismenima i nepismenima. Ortega i Gaset smatra da pojava čoveka mase predstavlja direktnu pretnju vrednostima i idealima liberalne demokratije i evropskog humanizma; tradicijama u kojima duhovni i moralni razvoj slobodnog pojedinca čine temelj slobodnog i otvorenog društva. Međutim, čovek mase ima sasvim drugačiju viziju čoveka i društva. Čovek mase ne želi da se suočava s duhovnim vrednostima, a kamoli da se njima opterećuje. Ne postoje merilo, vrednost ili istina kojima se može potčiniti i koji bi ga ograničavali. Čovek mase smatra da život uvek mora da bude ugodan i izobilan; tragičnost postojanja nije mu poznata. Sve je dozvoljeno jer ne postoje ograničenja. Duhovni napori su bespotrebni. Čovek

mase pun je sebe i ponaša se poput razmaženog deteta. Isto tako nije potrebno slušati, kritički preispitivati svoje mišljenje, voditi računa o drugima. Sve to pojačava njegov osećaj moći i težnju za vlašću. Jedino se on i njemu slični računaju, svi ostali moraju da se prilagode. Tako je čovek mase uvek u pravu, a argumenti mu nisu potrebni. Ne vlada jezikom razuma – a nema ni volje da ga nauči – poznaje samo jedan jezik, jezik tela: nasilje. Sve što je drugačije, što je izvan njega, ne sme da postoji. I sam se gnuša toga da bude drugačiji od mase. Prilagođava se – usklađuje izgled sa aktuelnom modom, a mišljenje sa masovnim medijima. Istovremeno, niti ume niti želi da se razlikuje. Čovek mase ne misli. Besciljno tumača kroz život, oslobođen bilo kakvog duhovnog napora, merila ili istine koji bi mu služili kao smernica. Ali kako bi nadoknadio nedostatak duhovne ravnoteže, čvrsto se drži mase koja treba da ga vodi kroz život.

Fenomen ponašanja mase i masovne hysterije dvadesetog veka nije proistekao iz mnoštva, već je fundamentalna posledica psihe ovog čoveka visoke modernosti, lišenog uma, lišenog duha. Strah i želja upravljaju ponašanjem masa. A kada masa počne da vlada, kada demokratija postane masovna demokratija, ona će prestati da postoji. Ortega i Gaset na kraju knjige sažima svoju analizu masovnog društva u jednu rečenicu: „Dakle, svodi se na to da je Evropa izgubila moral.”

Nekoliko fenomena pojačava nihilistički karakter masovnog društva. U prvim decenijama dvadesetog veka, bečki satiričar Karl Kraus nemilosrdno kritikuje novinare zato što – i pored svih svojih težnji – pre podri- vaju demokratiju nego što je štite. Naime, stranice novi- na moraju nečim da se ispune, a novine moraju da se prodaju. Kao rezultat toga imamo beskonačan broj tri- vijalnosti, senzacija i besmislica. Kraus smatra da jezik u rukama novinara dnevnih listova više nije najznačaj- nije sredstvo za izražavanje značenja, već se svodi na klišee, slogane i propagandu. Masovni mediji nisu samo najznačajnija škola za demagoge, oni svoju moć takođe crpu iz činjenice da narod koji se hrani beskrajnim sim- plifikacijama jedino još simplifikacije može da razume i želi da čita i sluša.

Pol Valeri u isto vreme analizira jedan drugi feno- men: krizu ljudskog duha. On zaključuje sledeće: „Duh nam daje sposobnost transformacije. Zahvaljujući trans- formaciji, naš unutrašnji život prenosi se u umetničko delo. Duh stvara nove duhovne potrebe, pomoću kojih možemo da prevaziđemo telesne instinkte i da se uzdig- nemo iznad životinja. Duh nam je poklonio svest o vre- menu, prošlosti i budućnosti. Zbog toga smo u stanju da gledamo u budućnost, da zamislimo *moгуće* i da se izdignemo iznad trenutka. Štaviše, čovek je u stanju da se odvoji od samog sebe i uživi u drugoga. Svaki čovek poseduje duhovnu sposobnost da posmatra i kritikuje

svoje vrednosti i svoja dela. Ali ljudski duh se zagubio. Sve smo manje osetljivi. Modernom čoveku potrebna je buka, neprestano uzbuđenje, on želi da se prepusti svojim potrebama. A kako smo sve manje osetljivi, potrebna su nam grublja sredstva da bismo zadovoljili svoju potrebu za uzbuđenjem. Postali smo zavisni od događaja. Osećamo se prazno ukoliko se u toku dana ništa ne dogodi. 'U novinama nema ništa novo', zaključujemo razočarani. Zatrovani smo idejom da nešto *mora* da se dogodi, opsednuti smo brzinom i kvantitetom. Brod nikad nije dovoljno velik, automobil ili avion nikada nije dovoljno brz. Jedno od obeležja moderne ljudske vrste jeste ideja o apsolutnom preimućtvu velikih brojeva – ideja čije su naivnost i banalnost očigledne, bar se nadam. Odrekli smo se slobodnog vremena. Pritom ne mislim na hronološko vreme (naše slobodne dane), već na unutrašnji mir, odsustvo svega, duhovno distanciranje od sveta koje nam je potrebno kako bismo dali prostora najosetljivijim elementima u svojim životima. Nama upravljaju brzina, trenuci – sve mora odmah – i impulsi. Više ništa nije postojano. Zbogom, katedralo, za čiju izgradnju su bila potrebna tri veka; zbogom, remek-delo, za čije usavršavanje je potreban čitav život pun iskustva i pažnje. Više ne vladamo svojim životima. Pokorili smo se telefonima, poslu, modi. Život postaje sve jednoličniji. Izgled, karakter, sve mora da nalikuje jedno na drugo – a osrednjost uvek teži najnižoj vrednosti. Od nas se traži sve manje

duhovnog napora. Neko misli umesto nas. Povrh toga, naša inteligencija se sve više specijalizuje. Usled zahteva koje mu tehnološki razvoj nameće, društvo sve više ima potrebu za 'profesionalcima', *zamenjivim* intelektualcima. Jedan Šekspir, Bah, Dekart, pesnici i mislioci, *nezamenjivi* intelektualci, više nemaju svrhu." Napisao je Pol Valeri 1920. godine.

Ponovo je reč o paradoksu, jer uprkos svim nadražajima, mogućnostima i dokolici, čovek nije postao srećniji. Naprotiv, agresija u društvu samo je u porastu. To je i logično, zaključuje Maks Šeler u svojoj knjizi iz 1912. *Resantiman u izgradnji morala*. Prema Šelerovom mišljenju, evropska kultura je kultura jednakosti, u njoj je duboko ukorenjena ideja da smo svi jednaki i da imamo jednaka prava. U jevrejsko-hrišćanskoj tradiciji jednakost podrazumeva jednakost pred Bogom: bez obzira na to ko ste i šta posedujete, na kraju će vam svima presuditi Bog, i to na osnovu jednog merila: da li ste živeli pravedno? Dok se u tradiciji evropskog humanizma pod idealom jednakosti podrazumeva ideja da se čovekov pravi identitet ne nalazi u onome po čemu se razlikujemo (novac, moć, poreklo, rasa, pol), već upravo u onome što nas povezuje sa drugim ljudima: a to je univerzalna sposobnost čoveka da se duhovno uzdigne, da živi u istini, bude pravedan i da stvara lepotu.

Kako u ovim religijama, tako i u sekularnoj humanističkoj tradiciji, ideal jednakosti utemeljen je na

apsolutnim duhovnim vrednostima. Niče, naime, predviđa da će se značenje tih vrednosti izgubiti. Jednakost se još jedino može izraziti u materijalnom. Javlja se novi ideal jednakosti koji je povezan s nastankom socijalizma i potrebom za većom demokratizacijom: socijalna pravda, jednake šanse, univerzalno biračko pravo. Međutim, kada se pod uticajem nihilizma i s nastankom čoveka mase sve vrednosti izopače, a čovek izgubi pojam o tome zašto bi trebalo da postoji socijalna pravda, tada će, zaključuje Šeler, ideal jednakosti postati ništa drugo do: svako mora da ima mogućnost da dobije sve i ono što ima jedan, mora da ima i drugi. Konačno, svi smo jednaki! Reč *elita* postaje pogrdna reč, a čim se pojavi ideja da neki „jednaki” imaju više, rastu i resantiman i ogorčenost.

U ovoj društvenoj kulturi neprestano se teži k najnižoj srednjoj vrednosti, budući da u toj tački među ljudima postoji najveća jednakost. Stoga će i nivo univerzitetskog obrazovanja snažno opadati tako da „svako” može da studira – i stekne diplomu. A što se tiče umetnosti, ona će morati svima da postane pristupačna, a pod time se ne misli samo na priuštivost već i na *razumljivost*. Naime, najveća mržnja usmerena je ka svemu što je teško. Sve što nije svima smesta razumljivo, smatra se teškim, odnosno elitističkim, a time i antidemokratskim. Ovo su najbolje shvatili u svetu masovnih medija, gde su čak i komplikovane reči i citati mislilaca postali tabu.

Rob Rimen
VEČITO VRAĆANJE FAŠIZMA

Za izdavača
Dijana Dereta

Lektura
Klapna&Rikna

Korektura
Tijana Petković

Likovno-grafička oprema
Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-254-5

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2019.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižara DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.18:1(4)”19/20”
316.4:17

РИМЕН, Роб, 1962–

Večito vraćanje fašizma / Rob Rimen ; prevod sa holandskog Bojana Budimir. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2019 (Beograd : Dereta). – 113 str. ; 17 cm. – (Mala filozofska biblioteka / [Dereta, Beograd])

Prevod dela: De eeuwige terugkeer van het fascisme / De terugkeer van Europa: haar tranen, daden en dromen / Rob Riemen. – Tiraž 1.000. – Napomene uz tekst.

ISBN 978-86-6457-254-5

- а) Фашизам – Филозофски аспект – Европа – 20в–21в
- б) Хуманизам

COBISS.SR-ID 277165068